

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

РЕФЕРАТ

на тему: **РЕКОНСТРУКЦІЯ КЕЛЬТСЬКИХ НАЙМЕНУВАНЬ
РЕЛІГІЙНО-ПРАВОВОЇ СФЕРИ**

035 Філологія. «Філологія у вимірах сьогодення: мовознавство,
літературознавство, перекладознавство»

Воробйова Катерина Дмитрівна

КИЇВ – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ МОВ КЕЛЬТСЬКОЇ ГРУПИ.....	6
1.1. Характеристика кельтської групи мов в індоєвропейській мовній сім'ї.....	6
1.2. Фонологічна, граматична, лексико-семантична організація кельтських мов.....	11
Висновки до Розділу 1.....	17
Розділ 2. АНАЛІЗ ПРАКЕЛЬТСЬКИХ НАЗВ РЕЛІГІЙНО-ПРАВОВОЇ СФЕРИ.....	19
2.1. Лексико-семантичний склад пракельтської мови та місце в ній лексико-семантичної групи назв релігійно-правової тематики.....	19
2.2. Пракельтські етимони назв релігійно-правової тематики.....	21
Висновки до Розділу 2.....	23
ВИСНОВКИ.....	24
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ТЕОРЕТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ.....	26

ВСТУП

З часів зародження принципів лінгвістичної компаративістики і індоєвропеїстики як науки триває процес встановлення походжень лексичних одиниць і систематизація споріднених мовних елементів у рамках індоєвропейської мовної сім'ї. Найбільшими здобутками на сьогодні є реконструкція словника праіндоєвропейської мови, прамов відомих нині груп індоєвропейської сім'ї, а також – встановлення місцезнаходження прабатьківщини індоєвропейців. Гіпотеза щодо походження індоєвропейців від носіїв ямної культури причорноморських степів передбачає експансію зі сходу на захід та асиміляцію з населенням неолітичної Європи (ранніми землеробами з Анатолії, які на той час населяли європейський континент до Британських островів, а також – західноєвропейськими мисливцями і збирачами). До сьогодні не було встановлено приналежність палеоевропейських мов до певної існуючої або мертвої мовної сім'ї. Сама характеристика цих мов до сьогодні розглядається як неможлива, адже не існує лінгвістичних зразків для дослідження. Невідомо також, чи має індоєвропейська мовна сім'я спільне з якоюсь із нині відомих мовних сімей походження. Проте в усіх індоєвропейських мовах європейського континенту наявні лексичні елементи, генетична приналежність яких не може бути ідентифікована як така, що походить від праіндоєвропейської мови. Мовам кельтської групи, на яких фокусується дане дослідження, особливо притаманні певні нехарактерні для індоєвропейських мов риси. Окрім того, зрозуміло, що в процесі симбіозу культур можливі не лише мовні запозичення. Відомо, що релігійні структури степових кочівників і неолітичних європейців докорінно відрізнялися: будучи патріархальним суспільством, праіндоєвропейці вшановували пантеон войовничих божеств, центральним з яких був так званий “отець-небожитель”, тоді як релігія землеробів передбачала поклоніння матері-землі як першооснові життя. Однак після перетину цих двох протилежних за структурою культур у певних сферах життя деяких індоєвропейських народів сформувалися відгалуження

від первинного стану речей: так, у кельтів існував культ богині-матері, яка вважалася прародителькою пантеону гельських народів Ірландії та Британії і на честь якої кельтські народи континентальної Європи назвали Дунай, головну водну артерію континенту. Окрім того, до кельтського духовенства (яке, окрім того, слугувало органом судової влади) могли входити як чоловіки, так і жінки, що також є нехарактерною рисою як для патріархального суспільства. Тож **актуальність** даної роботи полягає в тому, що дослідження етимологій лексичних одиниць вживаних серед кельтського духовенства може вказати на достовірне походження цієї соціальної ланки, а також – на відсоток впливу неіндоєвропейського елемента на кельтську групу мов в цілому.

Об'єктом дослідження є походження пракельтських назв релігійно-правової сфери.

Предметом дослідження виступають пракельтські етимони назв релігійно-правової тематики.

Метою дослідження є встановлення етимологій досліджуваних назв релігійно-правової сфери.

Завдання роботи. Для досягнення мети дослідження були окреслені наступні завдання:

- характеристика кельтської групи мов у межах індоєвропейської мовної сім'ї;
- опис фонологічної, граматичної та лексико-семантичної структури кельтських мов;
- розгляд лексико-семантичного складу пракельтської мови та окреслення в її межах статусу назв релігійно-правової тематики;
- етимологізація пракельтських мовних одиниць обраної тематики.

Практичне значення. Отримані дані можуть бути використані при написанні статей, наукових робіт, викладанні курсів з порівняльно-історичного і типологічного мовознавства та індоєвропейістики.

Теоретичне значення роботи полягає в детальному розгляді кельтських етимологій релігійно-правової сфери і розширенні спектру наявних предметних даних.

Методи дослідження. В даній роботі для реконструкції етимонів використовується техніка порівняльно-історичного методу.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній вперше розглядається саме певний шар лексики як такий, що найбільш вірогідно продемонструє можливі сліди мовного субстрату, а не вся лексика в цілому.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів із підрозділами, висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних теоретичних джерел.

Матеріал дослідження. Матеріалом для дослідження слугували кельтські етимони назв релігійно-правової сфери, відібрані з наукової літератури і тематичних інтернет-видань.

РОЗДІЛ 1

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ МОВ КЕЛЬТСЬКОЇ ГРУПИ

1.1. Характеристика кельтської групи мов в індоєвропейській мовній сім'ї

В період з 1500 по 1550 рік, європейці почали помічати неабияку схожість між нещодавно почутою ними мовою санскрит і мовами Європи. В 1786 році видатний вчений Вільям Джонс публічно описав подібності і вніс певні уточнення до нової теорії (Beekes, 2011). Саме в цей момент відбувається зародження індоєвропейістики.

За часів В. Джонса було названо майже половину з нині відомих груп індоєвропейської (далі – ІЄ) мовної сім'ї: індо-іранська, що включала санскрит і іранські мови, грецька, італьська (латина і подібні до неї мови Італії), кельтська і германська, до якої входили готська (за Джонсом, англ. “Gothick”) та англійська і скандинавські мови (Fortson, 2004). У XIX сторіччі до цього переліку було додано вірменську, албанську, а також – балтійську та слов'янську мовні групи, нині об'єднані лінгвістами як балто-слов'янська мовна спільність. Окрім цього, приблизно в той самий час німецький мовознавець Август Шлейхер встановив, що всі вищезазначені мови походять від спільного предка – праіндоєвропейської (далі – ПІЄ) мови, а не від мови санскрит, як вважалося до того.

На сьогодні відомі наступні мовні групи, що входять до ІЄ мовної сім'ї: тохарська, індо-іранська, вірменська, анатолійська, балтійська, слов'янська, грецька, албанська, германська, італьська (що включає всі романські мови) і кельтська.

Вважається, що мови кельтської групи відокремились від ПІЄ приблизно за 4000 років до нової ери. Згідно з найновішими науковими даними, після відокремлення анатолійської і тохарської мовних груп, від'єдналась і та мовна гілка, від якої походять нині відомі кельтські мови (Ball & Muller, 2010). В цей же час відбулося відокремлення італьських мов. Цей факт, а також певні морфологічна подібності кельтських та італьських

мов в XIX ст. породили гіпотезу щодо можливого існування італо-кельтської мовної єдності, проте в XX ст. Калверт Уоткінс та інші вчені спростували її. Відомо, що прабатьківщина всіх нині відомих кельтських мов знаходилася в північних Альпах (нині – Австрія і Німеччина); носії енеолітичної культури дзвоноподібних келихів (3000-1800 р до н. е.) вважаються носіями пракельтської мови, відповідальними за появу індоєвропейського елементу на теренах Великої Британії. Кельтів асоціюють з археологічним горизонтом гальштатської культури (VIII-V ст. до н. е.), яка була прародителькою набагато більш розвинутої латенської культури залізного віку (V-I ст. до н. е.). Протягом IV-III століть до н. е. кельти населяли території від Британських островів до Анатолії.

Цілком очевидно що римське слово *Galli* та грецьке *Keltoi* означають одну і ту саму народність. Римський історик Тацит (I-II ст.) помітив спільні риси між мовами бриттів та галлів, а св. Єронім Стридонський стверджував, що мова галатів нагадує йому діалект галльської, вживаний серед племені треверів (Ball & Muller, 2010).

Писемні пам'ятки давньої кельтської мови поширені переважно у Галлії та Північній Італії, тобто в регіонах, де вплив греко-римської цивілізації відчувався найсильніше. Наявні короткі епіграфічні написи, зокрема написи та легенди на кельтських монетах, підтверджують, що кельти приблизно з III ст. до н. е. користувалися чотирма абетками: іберською, грецькою (в її массаліотському, іонійському варіанті), лепонтійською (алфавіт Лугано, північноетруський за походженням) та латинською. І хоча в кельтському суспільстві не існувало розвинутої писемної традиції, так як друїди, кельтська інтелігенція, усно передавали знання своїм вихованцям, у I ст. до н. е. вживання писемності стає все більш розповсюдженим внаслідок ускладнення суспільних відносин і активізації контактів з Римом. У кельтів залізної доби не існувало власного алфавіту – лише у IV-V ст. н. е. в Ірландії з'явилася рунічна абетка. Вона носила назву “огам”, оскільки за легендою була даром гельського божества Огми. Припускають, що абетка “огам” була

розроблена друїдами, але не без впливу римської системи шкільної освіти, яка на той час функціонувала в Британії. На сьогоднішній день досліджено близько 350 вирізьблених на камені огамічних написів, які у переважній більшості містять лише антропоніми кельтськими мовами, іноді – у супроводі латинського перекладу. Гойдельці користувалися огамічною абеткою для розмежування землі, а також для написів на могильних каменях.

Перші кельтомовні літературні твори з'являються у VII-VIII ст. н. е. Тоді у скрипторіях ірландських монастирів були записані саги, що містять величезний масив інформації стосовно традиційної культури кельтів дохристиянської доби. Термін “сага”, який використовується у відношенні до цієї групи джерел є умовним, оскільки в самій ірландській культурі для їх визначення використовувалося слово *scel* “повість”. Більшість саг виглядає як поєднання віршованого та прозаїчного викладу, з виразним домінуванням останнього. На сьогоднішній день прийнята класифікація саг за циклами, серед яких виділяють чотири: міфологічний, героїчний, історичний, королівський та цикл “Фінна”. Ці тексти більшою або меншою мірою зберегли численні міфологічні мотиви, які знаходять прямі паралелі в описах греко-римськими авторами вірувань та звичаїв стародавніх кельтів.

Внутрішня структура кельтської групи мов до сьогодні залишається предметом дискусій, адже існує два варіанти поділу її на підгрупи: географічний та суто лінгвістичний. Для початку слід розглянути перший варіант, згідно з яким кельтські мови поділяються на острівну та континентальну підгрупи. До континентальних, які на наш час є мертвими мовами, відносять галльську, галатську, лепонтійську, кельтіберську, галлецьку, тартесську та іспано-кельтські мови. Острівні кельтські мови поділяються на бриттські та гойдельські мови. До бриттських належать бретонська, корнська, кумбрійська та валлійська мови. Гойдельські, які походять з території сучасної Ірландії і досягли сусідніх островів за часів розростання ранньосередньовічного королівства скоттів Дал Ріада, включають ірландську, менську та шотландську гельську мови. Усі кельтські

мови, які є вживаними донині, належать до острівної підгрупи мов: це валлійська (Вельс), корнська (графство Корнуолл, південно-західна Англія), бретонська (регіон Бретань, Франція), шотландська гельська (гірські регіони і Гебридські острови Шотландії), менська (острів Мен) та ірландська (Ірландія, в більшості – західні регіони країни). Окрім того, на території сучасної Шотландії до XI століття була поширена піктська мова, історія класифікації якої нараховує безліч гіпотез – від ранніх, що відносили піктську до неіндоевропейських мов, принесених на Британські острови ранніми землеробами з Анатолії, до пізніших, що таки класифікували піктську як одну з острівних кельтських мов. Проте сказати напевно, чи відноситься вона до мов бриттської, гойдельської або третьої, окремої гілки поки що не вдається, адже досліджувані дані обмежуються антропонімами, нанесеними огамічним письмом на так звані “піктські камені”, і топонімами з тієї місцевості, яка була заселена піктами (Rhys, 2015). Станом на сьогодні, прийнято вважати піктську кельтською мовою, проте для процесу більш детальної класифікації необхідний більший об’єм досліджуваних даних.

Інший варіант поділу кельтської групи мов передбачає виокремлення двох підгруп згідно з фонетичною особливістю деяких кельтських мов незалежно від географічної приналежності: р-кельтські та q-кельтські мови. Цей розподіл виконується згідно з виголошенням пракельтського $*k^w$, який у р-кельтських мовах втрачає якості лабіовелярного приголосного і стає глухим губно-губним, а в q-кельтських зберігає велярну артикуляційну позицію. Згідно з даним розподілом, до р-кельтських мов належать бриттські і більшість галльських діалектів, тоді як до q-кельтських відносяться гойдельські, іспано-кельтські та кілька галльських діалектів.

На сьогодні кельтські мови є вживаними лише у найбільш віддалених регіонах північно-західної Європи. Налічується шість живих мов: ірландська (із найбільшою кількістю носіїв, що приблизно дорівнює 2 000 000), валлійська, бретонська, шотландська гельська, корнська та менська (останні дві були відновлені зі статусу мертвих шляхом публікацій текстів,

використання у ЗМІ та сфері освіти). Кількість носіїв більшості з цих мов, однак, стрімко зменшується через глобалізаційні процеси та відсутність підтримки мовних меншин з боку уряду: так, у Великій Британії з-поміж кельтських мов лише валлійська слугує мовою викладання у закладах освіти Вельсу, як альтернатива англійській. Така сама ситуація спостерігається в республіці Ірландія, тоді як в Північній Ірландії, частині Сполученого Королівства, мова офіційно не вживається і є розповсюдженою переважно в сільській місцевості серед старшого прошарку населення. У французькій Бретані поліпшення статусу бретонської мови наразі цілком залежить від ентузіастів: лише кілька десятиліть тому було припинено власне “дебретонізацію” населення, запроваджену урядом Франції з часів утворення першої Республіки з метою об’єднання усього населення країни під прапором єдиної мови і культури. Станом на сьогодні, в закладах середньої освіти регіону наявні курси викладання бретонської мови, а також профільні програми в Реннському університеті.

1.2. Фонологічна, граматична, лексико-семантична організація кельтських мов

Кельтська група належить до ІЄ мов гілки *centum*. Однією з найбільш виразних фонетичних змін є втрата звуку **p* в більшості позицій, як-от в давньоірландському *athair* “батько” < ПІЄ **ph₂tēr*. Ларингальні були втрачені, окрім випадків вокалізації – тоді вони ставали голосним **a*, як в італьській та деяких інших мовних групах: **ph₂tēr* > *athair*, лат. *pater*, англ. *father*. На ранньому етапі розвитку кельтської фонології дзвінкий лабіовелярний **g^w* трансформувався в *b* (**g^wen-* “жінка” > д. ірл. та вал. *ben*); решта лабіовелярних залишалися незміненими досить довгий час. Після переходу **g^w* > *b* придихові дзвінки перестали вимовлятися з придихом, як в **bher-oh₂* > д. ірл. *biru* “я несу”, **dheg^wh-i-* > сер. ірл. *daig* “вогонь”, або **ghel-* > сер. вал. *gell* “жовтий”.

Безскладові сонорні звуки залишалися без змін, окрім випадку з кінцевим **-m*, який став *-n* в галльській та острівних кельтських мовах. Складові плавні приголосні, натомість, є більш багатогранним фонологічним прошарком через різноманітність результатів мутацій. Іноді **l* **r* ставали **li* **ri*: **krd-ijo-* > д. ірл. *críde* “серце”, проте трансформації в **ar* **al* зустрічаються також: **h₂rtko-* > галл. *Arto-*, валл. *arth*, д. ірл. *art* “ведмідь”. Складові носові приголосні **m̄* та **n̄* стали **am* і **an*: **h₂mbhi* > галл. *ambi-* “навколо”. Проте в ірландській мові ці звуки подекуди переходили в *em/en* або *im/in*, особливо перед дзвінками приголосними, як в *imb* “навколо” (Fortson, 2004). Довгі складові сонорні **l̄* **r̄* **m̄* **n̄* з послідовностей “ларингальний + довгий складовий сонорний” зазвичай переходили у відповідний приголосний + *ā*: галльський топонім (*Medio-*)*lāntum* “середина долини, Мілан” < **pl̄h₂no-*.

Індоевропейська система голосних в більшості лишилася невидозміненою в мовах кельтської групи. Найвизначніший ранній зсув відбувся зі звуком **ō*, який став **ū* в кінцевих складах в закінченнях для 1-ї особи однини (галл. *delgu* “тримаю”, д. ірл. *biru* “несу”), а також

трансформувався в $*\bar{a}$ в інших позиціях: $*m\bar{o}ros$ “великий” > кельтське $*m\bar{a}ros$, як в галльському антропонімі *Sego-māros* “великий за силою”.

Виходячи з того, що жодна з континентальних кельтських мов не використовується з часів раннього середньовіччя, а також з того, що кельти не мали розвиненої писемної традиції, матеріал для аналізу фонологічних та інших характеристик цих мов вкрай обмежений. Слід розглянути дві найбільш історично засвідчені мови з цієї підгрупи – кельтіберську та галльську, які є q- та r-кельтською відповідно. Праїндоевропейське $*k^w$ зберіглося в кельтіберській мові без змін, як і в гойдельських мовах острівної підгрупи, тому мова, власне, і відноситься до q-кельтських. ПІЄ $*k^w$, натомість, перейшло в *ku*: $*h_1ek^w\bar{a}lo > ekuo$ “кінь”. ПІЄ $*g^w > b$: $*g^wiHm-diks > bindis$ “правозахисник”. ПІЄ $*g^{wh} > gu$: $*g^{wh}ed^h-y-ont > guezonto$ “прохання”. ПІЄ $*p > *φ > ∅$, тобто втрата приголосного $*p$: санскр. *pra-*, лат. *pro-* і кельт. $*ro-$; $*p_l^th_2-ny-a >$ топонім *Litania*. Також суто кельтіберською рисою є перехід ПІЄ сполук $-*dy-$, $-*d^hy-$, $-*ty-$ в африкати *z* та *th /θ/* в інтервокальній позиції, а також трансформація $-*d$, $-*d^h$ в ті самі африкати в закінченнях слів: $*h_2ed-d(e)ik-t-ya > *adittia > adiza$ “обов’язок”.

В галльській мові глухий лабіовелярний k^w перетворився в *p*, що дає підставу класифікувати її як r-кельтську. Загалом, ця особливість є характерною для всіх кельтських мов, в яких фонологічні мутації відбувалися в більш пізній час: так, q-кельтська кельтіберська відокремилася від пракельтської мови найпершою, а галльська – чи не останньою (Matasović, 2009). Також, пракельтський глухий лабіовелярний $*g^w$ став у галльській звуком *w*: $*g^wediūmi > uediūmi$ “молюся”. ПІЄ *ds*, *dz* ставали */tʰ/*, що виговорювався як *ð*: $*neds-samo > neððamon$ “ближчий”. ПІЄ *ew* переходив у *eu* або *ou*, а пізніше – *ō*: $*tewtéh_2 > teutā/toutā > tōtā$ “плем’я, народ”. ПІЄ *eu* трансформувався в *ei*, *ē* та *ī*: $*treyes > treis > trī$ “три”.

Розглядаючи острівні кельтські мови, лінгвісти мають незрівнянно більше матеріалу для дослідження, ніж у випадку з континентальними. Зокрема фонологічні особливості цієї підгрупи мов є вкрай виразними в

порівнянні з іншими мовами ІЄ сім'ї. Найбільш визначною рисою є мутації початкових приголосних. Беручи для прикладу сучасну валлійську мову, лексема *car* “колісний транспорт, віз” може вимовлятися як *car*, *gar*, *nghar* або *char*: *eu car nhw* “їхня машина”, *y gar* “певна конкретна машина, означений артикль у”, *fy nghar i* “моя машина”, *ei char hi* “її машина”.

Класичні індоєвропейські риси були видозмінені і в системі голосних звуків острівних кельтських мов. Зокрема мова йде про втрату більшості кінцевих складів (апокопу), втрату внутрішніх голосних (синкопу) і умлаут. Деякі з цих змін відбулися іще до поділу острівних кельтських мов на бриттські та гойдельські, проте решта відбувалися паралельно і незалежно. Мутації умлауту відбулися раніше за інші, наступними були видозміни через апокопу. В ірландській мові синкопа вплинула на всі склади, що слідували за наголошеним складом, наприклад: **cossamil* “подібний” > д. ірл. *cosmil*; **ancossamili* “неподібний” > *écsamli*.

Більшість ПІЄ дієслівних формацій в тій чи іншій формі збереглися в кельтських мовах, включаючи атематичні дієслова, аорист, кон'юктиви і середній стан. Оптатив (бажальний стан), що існував у ПІЄ, зник, як і дієприкметники (хоча кілька старих дієприкметникових форм рудиментарно вціліли у формі іменників, наприклад: д. ірл. *carae* “друг” від **karant-* “люблячий”). Дієслівні закінчення для форми двоїни також було втрачено, на відміну від іменникових, хоча наразі існує припущення щодо існування двоїни в галльській мові (Fortson, 2004). Кельтський імперфект має досі невідоме походження: припускається, що він був новоутворенням в межах мовної групи. Як і в італійських, в кельтських мовах існує словотвірний суфікс *-ā-*, що походить від ПІЄ **-eh₂-*, що слугує при суфіксальному способі творення дієслів.

Нові відкриття у дослідженні кельтіберської мови продемонстрували, що кельтські мови повністю успадкували ПІЄ систему відмінків для однини. Як і в італійських, в кельтських мовах основи іменників з тематичним

голосним *o в родовому відмінку мають закінчення *-ī для однини: ірл. *maq(q)i* “сина”.

Виходячи з наявних матеріалів для дослідження, можна зробити заключення, що в континентальних кельтських мовах як правило був наступний порядок слів у реченні: підмет-присудок-додаток. Однак іноді, як в галльській, так і в більш архаїчній кельтіберській мові, зустрічається порядок слів “присудок-підмет-додаток” (як і в нині живих острівних кельтських мовах) або ж структура “підмет-додаток-присудок”.

Окрім порядку членів речення “присудок-підмет-додаток”, характерною рисою острівних кельтських мов є складені прийменники. Для прикладу, прийменник *aig* “на (когось/чогось)” в ірландській мові не може вживатися окремо від займенника: граматично правильною структурою є форма *agam* “на мене”, тоді як **aig mi* є помилкою.

До речі, саме ці вкрай нехарактерні як для індоєвропейських мов властивості кельтських мов острівної підгрупи свого часу послугували для зародження теорії доіндоєвропейського субстрату в цих мовах. Зокрема кельтолог Р. Матасович досліджував можливість існування на сьогоднішніх теренах розподілу острівних кельтських мов так званої афро-азійської мовної макросім’ї. Вчений стверджує, що в британських та гойдельських мовах існує певний пласт лексики, яку неможливо віднести до ІЄ словника. Однак поки що не вдається точно встановити, від якої мовної сім’ї можуть походити ці етимони.

Найбільший відсоток лексики кельтських мов має індоєвропейське походження. Проте існує невеликий відсоток основ, походження яких поки що не вдається класифікувати. Сьогодні нараховується 85 таких основ: деякі з них, згідно припущень, можуть походити від інших мовних груп ІЄ сім’ї, з якими контактували давні кельти (Matasović, 2009). Проте, як стверджує лінгвіст Дж. Маллорі, ще за часів розквіту ямної культури причорноморських степів праіндоєвропейці контактували з куро-аракською культурою мідної доби, поширеною на Кавказі та Близькому Сході. Вона ж, в свою чергу,

контактувала з месопотамською культурою Урук, тобто власне з представниками шумерської цивілізації, носіями ізольованої шумерської мови. Достеменно відомо, що технологію оброблення бронзи індоєвропейці позичили в куро-аракських сусідів з території Кавказьких гір. Окрім того, спостерігаються паралелі в індоєвропейській та шумерській міфологіях: обидві культури, маючи чітко виокремлені соціальні ланки, пов'язували кожну з них із покровительством певних божеств.

Говорячи про вплив кельтських мов на мови інших ІЄ груп, варто зазначити, що дана група мов досягла піку розповсюдження іще за залізної доби, після чого кількість носіїв почала стрімко скорочуватись внаслідок експансії Римської імперії і заміщення кельтських мов діалектами латини. Тож більшість мовних запозичень відноситься саме до того часового проміжку. Оскільки римляни не нехтували запозиченням ворожих технологій, галльська лексика увійшла до латини, а з нею і до інших європейських мов. Найбільш відомим прикладом є англійська лексема *car*, запозичення якої відбувалося в кілька етапів: від норманно-французької *carre* < лат. *carrum, carrus* (pl. *carra*) “двоколісна кельтська військова колісниця” < галл. *karros*. Так само сталося і з англійським *javelin*, яке прийшло зі старофранцузької, де звучало як *javelline* (зменшувана форма від *javelot*), туди потрапило від вульгарно-латинського *gabalus*, в яку прийшло з галльської (*gabalum*). Дуже цікавим є походження англійської лексеми *clock*: в давньоірландській *closs* означало “дзвін”. У ранньому середньовіччі гельські святи прибули на материкову Європу з метою розповсюдження нової християнської релігії; їхніми атрибутами були дзвони, які до того не використовувались в якості музичних інструментів на територіях церков. Таким чином, лексема потрапила до давньоверхньонімецької як *glocka, klocka* (звідси ж сучасне німецьке *Glocke*), а також – до англійської через фламандську.

Варто також виокремити шар гельської лексики міфологічної тематики, який через англійську мову потрапив до мов світу. Від часів прибуття

англосаксів на Британські острови і до сьогодні, там завжди панували прадавні фольклорні традиції кельтських народів, які або асимілювалися із англосаксонським фольклором, або залишалися незмінними протягом століть. Звідси лексеми *banshee* (ірл. *bainsídhe/beansídhe* “фея”), *bog* (ірл. *bogach* “болото, трясовина”; болота були священними місцями для кельтів і слугували під час ритуалів жертвоприношення), *Sidhe* (/ʃi:/, раса міфологічних істот Ірландії, від ірл. (*aos sídhe*) та ін.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

У Розділі 1 цієї роботи була описана історія зародження індоєвропейстики як науки, еволюція структури індоєвропейської мовної сім'ї від XIX до сьогодення, описані всі відомі нині мовні групи. Кельтська група мов відокремилася від ПЄ приблизно за 4000 років до н. е. у центральній Європі; до залізної доби ареал її поширення розрісся до територій від Британських островів до Малої Азії. Проте із початком нової ери кельтські мови почали втрачати свій панівний статус, який вже не вдалося відновити в ході історії.

Кельтська група мов за різними характеристиками може бути умовно поділена на р-кельтські та q-кельтські мови, а також на острівні та континентальні. Через експансію в західній Європі Римської імперії на початку нової ери, а також – через відсутність розвиненої писемної традиції, континентальні кельтські мови припинили своє існування в ранньому середньовіччі. Серед існуючих сьогодні кельтських мов усі належать до острівної підгрупи.

На сьогодні статус кельтських мов навіть віддалено не нагадує розквіт періоду залізної доби. Існує всього шість живих кельтських мов; найбільше число носіїв однієї мови не перевищує 2 000 000 осіб. Через відсутність бажаної підтримки з боку урядів країн в усіх кельтських мовах, окрім валлійської, кількість носіїв поступово зменшується.

Кельтські мови належать до гілки мов centum в ІЄ мовній сім'ї. Їм притаманні певні характерні мутації приголосних та голосних, найбільш відома з яких – перехід $*k^w > p$, за яким відбувається поділ мов на р- та q-кельтські. Серед найбільш характерних морфологічних рис – збереження ІЄ системи відмінювання іменників однини. Синтаксис континентальних кельтських мов був більш подібний до ІЄ структури, тоді як в острівних мовах домінує порядок слів у реченні типу “присудок-підмет-додаток”, що породжує теорії серед деяких вчених про наявність доіндоєвропейського субстрату на Британських островах епохи неоліту.

Найбільша частка кельтських етимологій була класифікована як така, що походить від ПЄ мови. Проте існують і такі слова, походження яких поки що не було класифіковано, причому їх не можна об'єднати в групу лексем певної тематики. Серед мов інших груп ІЄ мовної сім'ї зустрічаються запозичення з кельтських мов, проте, в більшості випадків, через латину.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ПРАКЕЛЬТСЬКИХ НАЗВ РЕЛІГІЙНО-ПРАВОВОЇ СФЕРИ

2.1. Лексико-семантичний склад пракельтської мови та місце в ній лексико-семантичної групи назв релігійно-правової тематики

Під час реконструкції пракельтських етимонів, лінгвісти в першу чергу спираються на дані з нині існуючих мов. Проте точність реконструкцій пракельтської мови цілком залежить від відкриттів, які були зроблені в області дослідження мертвих кельтських мов. Чим більше матеріалу лінгвісти мають для дослідження і порівняння, тим точнішими є отримані дані. Для встановлення вигляду етимонів мертвих кельтських мов, в першу чергу досліджуються безпосередньо віднайдені пам'ятки писемності, а також – запозичення з кельтських у інші групи мов і збережені найменування у вигляді антропонімів або топонімів. Досліджувані в даній роботі кельтські етимони релігійно-правової сфери є чи не найкраще збереженим прошарком лексики з кількох причин. По-перше, хоча в кельтській традиції, як вже було зазначено, не існувало поширеної писемності, винятки з правил розповсюджувались саме на тексти сакрального або наукового значення. По-друге, за часів римської експансії саме цій сфері приділялося найбільше уваги з боку римських істориків в процесі вивчення особливостей культури кельтських народів, а отже, – саме ця лексика була в більшості зафіксована античними джерелами.

З лексики релігійної сфери континентальних кельтських мов до нас дійшло кілька десятків теонімів. З найбільш відомих – трійця божетв Езус (можливо від п. кельт **es-* “бути” або від ПІЄ **eis-* “благоденство, енергія, пристрасть”), Тевтатіс (може бути від **towntā-* “народ, плем'я”) і Тараніс (ПІЄ **(s)tenh₂-* “грім”); трилике божество Луг (ПІЄ **(h₂)lewgh-* “пов'язаний присягою”), на честь якого було названо оппідум Лугддун в Нарбонській Галлії, а також одне з найвизначніших свят кельтського року, Лугнасад; богині Епона (п. кельт. **ek^wos* “кінь”), Секвана (точна етимологія не

встановлена), управительки доли Матрони (галл. *Mātr-on-ā* “велика матір”) та ін.

До тих кельтських назв, точну етимологію яких з’ясувати поки що не вдалося, належать як одиниці лексики, вживаної в побуті, назви рослин, тварин та ін., так і лексика релігійно-правової сфери, як-от згадані вище деякі теоніми. Виходячи з даних теоретичної частини роботи, ці етимони можуть бути запозиченими з інших мовних груп ІЄ сім’ї, або ж з гіпотетичного неіндоевропейського мовного прошарку, точна класифікація якого, як і відсоток впливу на ІЄ мови в цілому, поки що не встановлені.

2.2. Пракельтські етимони назв релігійно-правової тематики

Під час процедури реконструкції пракельтських етимонів використовується компаративна методика, згідно з якою виявлена спорідненість мов вказує на їхнє походження від однієї мови-предка. Для реконструкції було обрано кілька назв релігійно-правової сфери, етимологія яких є достеменно невідомою. Це загальні, а також власні назви.

Першим з розглянутих етимонів буде теонім **Sek^wanā-*, який в етимологічних словниках пракельтської мови обзначений як топонім, від якого походить сучасна назва ріки Сени у північній Франції ("Celtic Lexicon - University of Wales", 2017). Проте достеменно відомо, що цю водойму було названо на честь богині-покровительки. Тож слід шукати співвідношення з пракельтською основою. Цілком можливо, що **Sek^wanā-* походить від пракельтської дієслівної основи **sek^w-o-* "говорити, слідувати"; с. ірл. *sechid*, *sichid*; *sich* [pret.] (DIL *sichid*) "стверджує, декларує", д. валл. *hepp* [3 s Pres.], с. валл. *hebu*, д. брет. *hep*. ПІЄ **sek^w-* "казати, слідувати". Генетичні відповідники в інших ІЄ мовах: гр. *επν-επο* 'казати', лат. *in-seque* 'кажи!', *inquit* 'каже', д.в.нім. *sagen*. Отже, даний теонім можна вважати індоєвропейським; за значенням близьким до "балакуча, говірлива, послідовна, та, що слідує".

Наступним розглянутим пракельтським етимоном буде **anaton-*, що вживається для означення понять "душа, дух" ("Celtic Lexicon - University of Wales", 2017). Корелюється з д. ірл. *anim* [n f], с. брет. *enejf*; с. валл. *anadyl*, *anadl*, с. брет. *alazn* "дихання", галл. *anatia* "душі". РІЄ: **h₂enh₁-mon-* 'дихання' (не від **h₂enh₁-tlo-*). В інших мовних групах: лат. *animus*, *anima* "душа", гр. *anemos*. Очевидно, що даний етимон також є індоєвропейським за походженням.

Ще один теонім, *Samulus*, має досить непевну етимологію. В словнику пракельтських етимологій **Kamulo-* окреслене просто як теонім, ім'я божества, від якого також походила і стародавня назва сучасного міста

Колчестер – Камулодунум. Відомо, що римляни порівнювали це божество з Марсом, богом війни зі свого пантеону. Через це деякі лінгвісти намагаються пов'язати його з д. ірл. *cimall* “переможець”. Також, можливий зв'язок із назвою легендарного міста Камелот. Отже, встановлення належності даного етимона до списку пракельтських ІЄ основ поки що не є можливим через недостатню кількість досліджуваних даних.

Етимон **ka(g)ni-* (в деяких словниках – **kāsni-*) означає “закон, данина”; д. ірл. *cain* [f i], с. валл. *di-gawn* [m] 'ряснота, достаток', *digoni* [дієсл.] 'майстерно виконувати, бути спроможним'; ПІЄ **keh_{2/3g-n-}*. Генетичні відповідники в інших ІЄ мовах: д. церк. сл. *kazнь* “кара”. Одже очевидно, що саме кельтське слово, що означає поняття “закон”, походило від ПІЄ мови.

Останнім з аналізованих етимонів є теонім *Esus*, або *Hesus*, в залежності від написання. Цей нюанс із варіативністю написання імені, однак, не впливає на побудову етимології, адже в кельтських мовах приголосний *h-* зникав на початку слова, тому цілком вірогідно, що *Hesus* – це просто більш давня форма. Найбільш вірогідна пракельтська основа, до якої може відноситися даний теонім, – це **es-* “бути”; д. ірл. *is*, д. валл. *is*, с. валл. *us*, д. брет. *is*, галл. *immi*; ПІЄ **h₁es-* “бути”; санскр. *asmi*, лат. *sum*, *esse*, гр. *eimi*, д. церк. сл. *jestь*. Якщо пракельтська основа реконструйована правильно, теонім означав “сущий, той, що є”. Цей етимон також є індоєвропейським за походженням.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У Розділі 2 даної роботи було описано місце релігійно-правової лексики в кельтських мовах та її статус, після чого було досліджено п'ять пракельтських етимонів релігійно-правової сфери із застосуванням порівняльно-історичного методу. У процесі дослідження було проведено порівняння як із подібними мовними одиницями кельтської групи мов, так і зі спільними морфемами з інших груп індоєвропейської мовної сім'ї. Чотири з досліджених етимонів виявилися такими, що походять від праіндоєвропейської мови, тоді як походження п'ятого, спираючись лише на вихідні дані і теоретичні джерела, з'ясувати не вдалося. Очевидно, що цей етимон, як і багато інших існуючих в кельтських мовах одиниць невідомого походження, потребує більш глобального дослідження.

ВИСНОВКИ

Дана робота присвячена дослідженню етимологій кельтських назв релігійно-правової сфери. Кельтські мови належать до індоєвропейської мовної сім'ї; історія цієї мовної групи почалася близько 6000 років тому і є вкрай насиченою. Основні пропозиції поділу – це розділ на р-кельтські та q-кельтські мови на острівні і континентальні. На сьогодні всі існуючі кельтські мови належать до острівних, їхній статус вимагає втручання урядів держав для стабілізації ситуації і недопущення вимирання мов.

Кельтським мовам притаманні певні фонологічні особливості, одна з яких – перехід $*kw > p$, за яким відбувається поділ мов на р- та q-кельтські (проте в більш архаїчних мовах ця видозміна не відбулася). Серед найбільш характерних морфологічних рис – збереження ІЄ системи відмінювання іменників однини і особливості творення дієслів. Синтаксис кельтських мов також відрізняється від праіндоєвропейського, особливо в мовах острівної підгрупи, де сталий порядок слів у реченні – “присудок-підмет-додаток”. Лексика кельтських мов здебільшого класифікована як індоєвропейська, проте існує певний ряд лексем, питання класифікації яких ще потрібно вирішити.

Окрім релігійно-правової лексики із нині вживаних кельтських мов, до нас дійшли і фрагменти з мертвих континентальних мов, адже культура і звичаї кельтів свого часу цікавили античних істориків, які, на відміну від самих носіїв мов, мали розвинену писемну традицію. Таким чином, релігійно-правові назви з мертвих кельтських мов дійшли до нас через: а) запозичення з кельтських мов у інші групи мов; б) археологічні джерела; в) античну літературу.

Із досліджених в практичній частині роботи п'яти кельтських етимонів релігійно-правової сфери один не був класифікований як індоєвропейський. Це підтверджує той факт, що дана сфера залишається вакантною для лінгвістичних досліджень. Окрім того, при майбутніх дослідженнях обов'язково слід враховувати не лише лінгвістичні дані, але й останні

відкриття археології та генетики: відомо, що ці науки завжди йшли пліч-о-пліч із лінгвістикою і не буде перебільшенням навіть сказати, що вони є взаємозалежними. В першу чергу, при подальших дослідженнях слід звернути увагу на згадані у роботі теорії субстрату, а також не відкидати можливість впливу культур Кавказу і Близького Сходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ТЕОРЕТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

- Ball, M., & Müller, N. (2009). *The Celtic languages* (2nd ed.).
- Beekes, R., & Vaan, M. (2011). *Comparative Indo-European linguistics*. John Benjamins Pub. Co.
- Celtic Lexicon - University of Wales. Wales.ac.uk. (2017). Retrieved 27 August 2021, from <https://www.wales.ac.uk/en/CentreforAdvancedWelshCelticStudies/ResearchProjects/CompletedProjects/TheCelticLanguagesandCulturalIdentity/CelticLexicon.aspx>.
- Fortson, B. (2004). *Indo-European language and culture: an introduction*. Blackwell.
- L'option de breton : que faire ? - Studi : enseigner le breton et en breton. Studi.canalblog.com. (2010). Retrieved 27 August 2021, from <http://studi.canalblog.com/archives/2010/06/20/18372084.html>.
- LacusCurtius • Diodorus Siculus — Book V Chapters 19-40. Penelope.uchicago.edu. (2021). Retrieved 27 August 2021, from https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/5B*.html.
- Mallory, J., & Adams, D. (2007). *The Oxford introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European world*. Oxford University Press.
- Matasovic, R. (2009). *Etymological dictionary of Proto-Celtic*. Leiden.
- Matasovic, R. (2012). *The substratum in Insular Celtic*. University of Zagreb.
- Piqueron, O. (2015). *Yextis Keltika: a classical Gaulish handbook* (2nd ed.).
- Quentel, G. (2018). *The origins of tree names in Celtic*.
- Rhys, G. (2015). *Approaching the Pictish Language: Historiography, Early Evidence and the Question of Pritenic* (PhD). University of Glasgow.
- The Beaker phenomenon and the genomic transformation of northwest Europe. (2018). Retrieved 27 August 2021, from <https://www.nature.com/articles/nature25738>.
- Watkins, C., & Oliver, L. (2007). *Selected writings* (3rd ed.). Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft.